

MAINSTREAMING

MAINSTREAMING AF KØNSFORSKNING – DEBATOPLÆG

Af *Hilda Rømer Christensen*

Mainstreaming er for nyligt lanceret som ligestillingsstrategi først i FN og nu også i EU og i Danmark. Mainstreaming sigter på at ligestilling og kønsaspekter skal indarbejdes overalt i det politiske system og i al lovgivning.¹ Men samtidig er mainstreaming et begreb, som står åbent for indholdsudfyldelse og fortolkning. Dette oplæg vil fokusere på, hvordan mainstreamingbegrebet kan gøres anvendeligt, når det gælder integration af kønsaspektet i alle forskningsgrene. Hvordan kan kønsforsk-

ningens potentialer tænkes ind i mainstreamingstrategien?

Både når det gælder det institutionelle niveau, og når det gælder de mere langsigtede forskningsforandrende potentialer i kønsforskningen? Følgende punkter vil blive belyst

- Kønsforskning og mainstreaming
- Kønsforskning, magt og modernisering
- Mellem det moderne og det postmoderne
- Mainstreaming i praksis. Oplæg til en ny struktur for kønsforskningen i Danmark

Kønsforskning og mainstreaming

Det er velkendt, at de kvinder, som kom ind på universiteterne med uddannelsesboommet i

Hilda Rømer Christensen og Kajsa Ohrlander.

Billederne her og på de følgende sider er taget fra Kønsforskningsfestivalen, Køn gør en forskel, arrangeret af Koordinationen for kvinde- og kønsforskning, 27.-28. januar 2000, samt fra udstillingen Kønsforskningens historie i 30 år, Diamanten, Det kongelige bibliotek. (Billedtekster følger nedenunder efter hvert indlæg). Fotos: Jesper Mørch.

1970'erne, snart begyndte at tematisere kvinder og køn i forskningen. Selvom kvinder havde haft adgang til universiteterne i hen ved 100 år, havde det indtil da ikke sat dybere spor i videnskaben. Emner som kvinde og køn indgik således ikke i de teorier, der opstod med det moderne samfund. Og køn blev heller ikke tematiseret i den nye empiriske videnskab, der udviklede sig i det 19. århundrede. Et godt eksempel er faget historie, hvor kernen blev den politiske og økonomiske historie, som kunne dokumenteres ved skriftligt kildemateriale. Samtidig skete der en marginalisering af de områder, hvor kvinder var mest synlige: familien, hverdagslivet og kulturlivet i bredere forstand.

Når det i dag er lykkedes at etablere et professionelt felt, som drejer sig om kvinder og køn, har det at gøre med de nye kvindegenerationer på universiteterne. I løbet af de sidste 30 år har først kvinde- og siden kønsforskningen etableret sig som en livskraftig og kontroversiel forskningsgren. Kønsforskningen har, trods usikre rammer, været med til at forny forskningen og været katalysator for bredere politiske og kulturelle forandringer i perioden.

Parallelt med kønsforskningens etablering er der sket en ændring af universitetets rolle i samfundet. Nogle taler om, at der er sket en ændring af den historiske kontrakt mellem samfund og universitet. I den universitetsmodel, det såkaldte dannelsesuniversitet, der blev

udviklet parallelt med nationalstatens opkomst i sidste århundrede var universitetets opgave bl.a. at legitimere nationalstaten og bidrage til skabelsen af national historie og national identitet. Kvinde- og kønsforskningen har her været med til at katalysere undermineringen af dette dannelsesuniversitet, hvis opgave var skabelsen af loyale embedsborgere og en national kultur. Kvinde- og kønsstudierne har sammen med andre samfundsmæssige strømninger som ungdoms- og kvindeoprør, universitetsrevolte, globalisering og migration været med til at introducere flertydighed og multikulturelle identiteter. Det betyder, at vi i dag har et universitet med en anden rolle og funktion end tidligere. Den diskurs, der har afløst diskursen om den nationale kultur er den om excellence eller kvalitet og tildeling af ressourcer.²

Forestillingen om, at der eksisterer et center for videnskabeligheden – en kernefaglighed, som skulle påvirkes og ændres af de nye videnskabelige indsigter har været central i kvinde- og kønsforskningen. Både i den tidlige kvindeforskning i 1970'erne og i de følgende års institutionalisering eksisterede der en stærk og underliggende forestilling om dem ”derinde” og os ”herude”.

Amerikaneren Bill Reading påstår i sin bog *The University in Ruins*, at denne center-periferi figur er gammeldags. Et af karakteristikaerne ved det postmoderne universitet, der har lagt nationalstaten og de klassiske dannelsesidealer bag sig, er

netop at der ikke eksisterer noget center eller nogen kernefaglighed. Kernen eller centret er tomt og følgelig er det nyteløst at insistere på en plads der.³

Tankefiguren om center og periferi giver anledning til at stille en række spørgsmål om, hvordan kønsforskning kan gøres til genstand for politiske strategier og mainstreaming. Mainstreamingstrategien forudsætter nemlig også denne center-periferi tænkning: At der er noget udefra, her køn – som skal mainstreames ind i noget andet og større, i centret eller hovedstrømmen.

- Er det stadig nyttigt for kønsforskningen at tænke i forestillingen om et center og en periferi, eller binder den perspektiverne for meget til de eksisterende fagligheder og magtforhold?
- Hvilke perspektiver tegner der sig for kønsforskningens integration i de enkelte fagligheder? Hvor har der været opbrud og hvorfor?
- Betyder vellykket mainstreaming eller integration, at den tværfaglige kønsforskning, som vi kender den i dag (igen) forsvinder?
- Hvilke ressourcer kræver mainstreaming af kønsforskning?

Kønsforskning, magt og modernisering

I opbruddet fra en moderne til en postmoderne forståelse af kvinde- og kønsforskningen er der blevet rejst en række kritikpunkter. Bl.a. er den såkaldte statsfeminisme blevet kritiseret for at have begrænset kvinde-

og kønsforskningens rolle. Funktionen har groft sagt været at levere viden til legitimering af ligestillingspolitikken. Sådan lyder kritikken i Norge og Sverige, hvor forbindelsen mellem kønsforskning og ligestillingspolitik har været stærkest. Samarbejdet mellem forskere og politikere har været svagere i Danmark, men også her har kønsforskningen været bundet til en tænkning, til et oplysningsparadigme, med tilhørende nøglebegreber som undertrykkelse og frigørelse og fremskridt, som måske ikke længere har gyldighed. Påstanden er, at denne form for forskning er med til at fastholde de forskelle og uligheder mellem mænd og kvinder, som det egentlig var meningen at nedbryde.

De to norske forskere Elisabeth Guldbrandsen og Gro Hanne Aas har i kølvandet af det postmoderne opbrud udviklet nogle interessante tankefigurer til fornyelse af den forskningspolitiske debat i tilknytning til kvinde- og kønsforskningen (Aas og Guldbrandsen 1996, Guldbrandsen 1998, Aas 1999, Aas 2000).

De retter en kritik mod hele den utopiske tankekonstruktion og den dualistiske tænkning, der fastlåser positionerne i et "os" og et "de andre" og som sætter skel, der er umulige at overskride. De går tæt på det påfaldende overmod, når det gælder kvindeforskningens intellektuelle potentialer, og så det mismod, der præger troen på kvindeforskningens forandringspotentialer i institutionerne. Det er ikke lidelserne og krænkelserne, der er det cen-

trale i det akademiske arbejde, hævder de. Det er lysten, der driver de fleste af os, og den ensidige fokusering på undertrykkelse er en hindring for at gøre kvinde- og kønsforskning til del af en forskningsforandrende bevægelse. Hvordan håndterer vi mulighederne og chancerne i academia, spørger de videre? I forlængelse heraf foreslår de en konkret diskussion af det, de kalder *forskningsforandrende kompetence*.

En central betingelse for at udvikle en forskningsforandrende kompetence er, at sætte videnskabsforståelserne i centrum, at gøre de indlejrede strategier i forskningens hverdagsliv synlige og at udvikle mere komplekse og integrerede forståelser af kundskabsprocesserne. Det, der skal til for at skabe ændring er konkrete diskussioner af forskningsforandrende forsøg. Det indebærer bl.a. at tage forskningsarbejdet alvorligt og at kræve selvrefleksion også af forskeren. Det er ikke kun de "andres" praksis og rationaliteter, der skal undersøges, men også forskerens.

Alt i alt kan Guldbrandsen og Aas' indlæg ses som et radikalt bud på en mainstreamingstrategi. Den sætter vidensprocesser snarere end nye vidensfelter i fokus. Det er ikke det, som vi ved, men måden at vide på, som er det vigtige.

Lad mig straks sige, at jeg synes det er frugtbart at kønsforskere beskæftiger sig med at afsøge de epistemologiske og politiske muligheder i bevægelsen fra det moderne til det postmoderne. Samtidig mener jeg, at disse udkast står i fare for at afsætte nye uholdbare

dikotomier mellem nyt og gammelt. Derfor vil jeg godt fokusere på dette brud og forsøge at klargøre det rent begrebsligt.

Mellem det moderne og det postmoderne

Først og fremmest savner jeg nogle begrebsliggørelser af selve overgangen eller transformationen mellem det moderne og det postmoderne. Hovedlinjer i denne bevægelse fra modernitet til postmodernitet er stærkt forenklet angivet i skemaet side 30. Det rummer nøgleord for de vigtigste bevægelser, når det gælder den politiske kultur og forholdet mellem forskning og politik, der er listet i to søjler under overskriften moderne og postmoderne. Formålet med denne modstilling er ikke endnu engang at opstille og fastfryse nogle (uovervindelige) dikotomier. – Det, som jeg egentlig ønsker at fokusere på er mellemrummet mellem de to begrebsøjler. Der har i lang tid, måske mest intenst i 1980'erne, foregået en debat om selve epokebegrebet, centreret omkring definitioner af det postmoderne. Var det, som vi var/er vidne til og som blev synligt på mange felter i kulturen, blot en eksaltering eller forskydning af det moderne – en senmoderne knast på hele den moderne konstruktion? Eller var/er vi allerede indtrådt i den postmoderne epoke, med helt nye og anderledes kulturelle koder og kendetegn?

Der har i denne debat været forskellige begrebslige bud på denne bevægelse. Det er begreber, som udsiger noget om

	MODERNE		POSTMODERNE
Politisk kultur	Frigørelsespolitik Politik ”for andre”	1) Metamorfose/ Peter Bürger 2) Implosion / Baudrillard 3) Transcoding/ Haraway	Livspolitik – afgørelse Identitet, krop, selv – etiske valg
	Kvindebevægelse kvindeorganisationer Multi issues Lighed – særart		Cybernetværk- Lokale netværk Single issues Konstruktion og forskydning af betydning
	Nationalstat		Overnationale regioner/ sammenslutninger
	Udbygning af velfærdsstat		Afmontering og-eller ”modernisering” af velfærdsstat
Forskning – politik	Forskning-samfund: legitimere nationalstat /national enhed		Forsknings afhængigt samfund økonomisk vækst globalisering, etnisk mangfoldighed
	(Positivism) Marxisme, Strukturalisme Psykoanalyse Overflade – kerne		Post-Strukturalisme Overflade – simulakrer
	Kvindeforskning Kvindeinteresse, Kvindeperspektiv Særart – lighed Overflade – kerne		Kønsforskning – konstruktion og forskydning af betydning
	1930er-40er generation?		1950er-60er generation?

Skemaet er bl.a. inspireret af Giddens 1991 særligt hvad angår begreberne om frigørelses- og livspolitik, som også er i spil i de aktuelle debatter i kønsforskningsmiljøet. Se indledning til dette nummer af *Kvinder, Køn & Forskning*.

implikationerne og fortolkningen af historisk-kulturel forandring. Der har været tale om begreber, som i større eller mindre grad fokuserer på sammenhængen mellem de to søjler, mellem det, der var og det, som er/bliver. F.eks. *metamorfose* som foreslået af Peter Bürger, *implosion* foreslået af Jean Baudrillard og *translation* eller *transkodning* som foreslået af Donna Haraway. Den sammenhæng som anlæses mellem de to søjler siger tillige noget om, hvor radikalt bevægelsen eller det epokale skred opfattes.

Den tyske avantgardeteoretiker Peter Bürger opererer i sin bog *Theorie der Avantgarde* fra 1974 med nogle grundfigurer for sammenhængen mellem epoke og den kritik eller måde, det er muligt at opfatte og historisere epoken på.

Han skelner mellem det, som han kalder *systemimmanent* kritik, der sigter på den kritik, der kommer til udtryk indenfor en given samfundsepoke eller institution på dens eget værdigrundlag. Overfor det stiller han begrebet *selvkritik* – forstået som en kritik, der udfolder sig når en sammenhæng eller en institution overskrider sit eget værdigrundlag. Peter Bürger demonstrerer, at det først er i den selvkritiske fase, at muligheden for at nå til en (objektiv) forståelse af den institution, som kritikken omfatter, er til stede: ”Forståelsen af en kultur udvikles ikke i kulturen selv, men bliver til som redskab for dens overskridelse. Forståelsen er i den forstand fremadrettet, for den er led i en overvindelse af det, den

omfatter med sine fortolkninger. Men den er også bagudrettet, for med fortolkningerne griber den fat i et kulturelt erfaringsstof, som svinder jo længere ud i horisonten, jo længere forståelsen skrider fremad. Forståelsen er i sin art en erindringsaktivitet, der i grebet bagud afstøder det, der begribes. De hverdagslige fortolkninger kan omfatte forståelsesformer af ikke-kritisk og identifikatorisk art. Men uanset, hvor omfattende og hvor mangeartede de er, så skiller de sig ud fra de overskridende forståelsesformers erindringsbevægelse, som først udfolder sig i det moment af udviklingen, hvor det, forståelsen omfatter med sine fortolkninger, er på vej til at dø. Forståelsen af en kultur kulminerer i den kultur, der overvinder den”. Ifølge Peter Bürger er fortolkning eller historisk forståelse altså først mulig, når det, der fortolkes (allerede) er historie, mere end liv og mulighed. For ham er bruderfaringen/ liminaliteten altså først og fremmest ensbetydende med mulighederne bagud: en forståelse og egentlig erkendelse af det tilbagelagte. Når det gælder kvindeforskningens historie, kan der opregnes en del eksempler på systemimmanent kritik som kronologisk er sammenfaldende med 1970erne og de tidlige 80ere og så den selvkritiske fase, som er forbundet med et større epokalt opgør. Peter Bürgers begreb er metamorfosisk i den forstand, at forståelsen af det tilbagelagte dukker op i den nye form.

Den franske sociolog Jean Baudrillard opererer med en

mere radikal (kulturel) forsvindingstese, som er sammenfattet i ordet *implosion*. Hans tese er, at virkeligheden er ophørt med at eksistere i det postmoderne samfund, at virkeligheden er imploderet og erstattet af simulakrer eller gøglebilleder. Han siger det lidt indviklet på denne måde: ”Alle ting hører op i deres fordoblede simulation og det er tegnet på, at en cyklus er afsluttet. (...) en cyklus afsluttes i et simulakrumspil, hvor alt genspilles før det dør, og hvor alt så vælter omkuld langt bag sandhedens horisont. På den anden side af cyklen, som er det reelles forfald, er kun hemmeligheden eller magtens iscenesættelse operationel, men dette (altså magtens iscenesættelse) er tegnet på, at magtens substans, efter dens uophørlige ekspansion gennem flere århundreder, er i færd med at implodere på voldsom vis, at magtens sfære er i færd med at trække sig sammen (...) til et sort hul, som opsuger det reelles substans” (Baudrillard 1982).

En dansk kvindeforsker – Lis Haugaard – anvendte i slutningen af 1980erne denne model til at udfordre den eksisterende kvindeforskning og dens politikforståelse. Hun talte om kvindebevægelserne som iscenesættelser – “måske var kvindebevægelsernes højtid et teaterstykke, der satte kvinden som tegn i scene med masser af larm!!!” Og hun beskriver linjen i kvindeopfattelsen: “fra at være intet (forskellestegn sættes ind) – noget bestemt (moder, krop etc) bliver kvinde (igen til tegn uden indhold)

kønnet frit) måske er derfor kvinder skuespillere: fordi denne passage fra at være intet/noget til at være tomt tegn i udviklingen må gentages genageres." Lis Haugaard bruger grundfigurerne fra bl.a. Baudrillard til at løsgøre kønnet fra enhver essens og at gøre kønnet til et tomt begreb og med det kaster hun blik (tilbage) på kvindebevægelserne der nu fremtræder i det, der også er kaldt kvindelighedens maskerade (Haugaard 1987, 1).

Endelig er der begrebet *transkodning*, som er udviklet af Donna Haraway. I sit berømte essay "*A Cyborg Manifesto: Science, Technology and Socialist Feminism in the Late Twentieth Century*" fra 1985 anvender hun ordet *transcoding* som et forandringsbegreb for videnskab og kultur. Ifølge Haraway signifierer transkodning "a complex process of displacement, substitution, and transposition from one genetic discursive code to another" (Crew 1997, 892). Om relationerne mellem den højre og venstre søjle siger hun (hun præsenterer selv søjler knyttet til en række natur/kultur – tecnoscience begreber: "Transkodning eller translation er en tovejsproces, hvor de forskudte termer på højre side på en gang absorberer og retroaktivt redeterminerer budskabet fra venstre side, som de forskyder. Denne retroaktive egenskab gør transkodning til en tovejs proces, ligesom i poststrukturalistisk teori, hvor der er blevet stillet spørgsmålstegn ved identiteten og stabiliteten i enhver 'original' tekst" (Crew 1997). – Derudover opererer

Haraway med en radikal tese om, at denne transkodning er en proces, uden signifikante bindinger, tab eller undertrykkelse af det, der var tidligere. Der er tale om en proces, hvor der ikke mistes noget (substantielt) i "oversættelsen", og at denne ikke samtidig er drevet af et undertrykt tab. Det betyder, at Haraways projekt er befriet for afmægtig patos og sentimentalitet over det forangne eller det tabte. Som det er sagt, bygger hun på en anderledes *etisk realisme*, end den, der informerer mange mandlige teoretikere. Det indebærer at hun mere end de fleste fokuserer på nuet og på fremtiden. I forlængelse heraf fokuserer hun ikke på modernitetens modkulturelle frigørelsesbevægelser, men på postmodernitetens heltinder, der forstår at manipulere kvinderne (Crew 1997, 899-1000). Spørgsmålet er om hele Haraways cyborg konstruktion og forsøg på at beskrive en ikke-dualistisk verden befriet for historie og tradition er mulig uden at blive intetsigende. Det er der delte meninger om.

Alt i alt savner jeg hos Guldbrandsen og Aas og en del andre kønsforskere, en ligeså bevidst og kritisk omgang med postmoderniteten og med den poststrukturalistiske tænkning, som den, der bliver traditionen og modernitetens kønsforskning til del. Ligesom jeg mere alment savner en bevidst refleksion over disse begreber og transformationsprocesser såvel videnskabsteoretisk som politisk.

I det kritiske opgør indadtil med de hidtidige kundskabs-

forståelser i kvinde- og kønsforskningen og i videre forstand de gamle universitetstraditioner, er der en fare for, at man hæfter sig på et krav om fornyelse og om at følge den akademiske mode, som hindrer fordybelse og formuleringen af kritiske spørgsmål ud fra positioner og vinkler, der ikke aktuelt er i vælten. Desuden er der fare for, at man ukritisk lader sig spænde for de dominerende trends på uddannelses- og forskningsområdet præget af fleksibilitet, kommercialisering og politisk styring.

Udfordringen består i at sammentænke begge søjler og at være bevidst om, hvornår og til hvad man bruger ord og begreber. Hørte man f.eks. talerne ved dette års 8. marts kan man sige, at de hentede deres udgangspunkter og figurer i den venstre, den moderne søjle. Noget, som vidner om at dette udsigtspunkt stadig er i spil på et politisk plan, selv om ord og begreber teoretisk set er dekonstrueret. Spørgsmålet er, hvordan man kan reflektere den højre søjle, de postmoderne figurationer, i et politisk – et kønspolitisk og forskningspolitisk projekt, som er på højde med situationen.

Mine spørgsmål er da:

- Hvordan kan man etablere en brugbar model for samarbejde mellem forskning og politik, uden at reducere forskning til politik og vice versa?
- Hvordan er det muligt at reflektere kritisk over forbindelsen mellem kønsforskning, magt og den ønskede modernisering og forandring?

Mainstreaming i praksis: Oplæg til ny struktur for kønsforskningen i Danmark

I tilknytning til de overordnede overvejelser og spørgsmål vil jeg godt skitsere et konkret forslag til en ny struktur for kønsforskning i Danmark.

“Der er flere kønsforskere uden for centrene end indenfor” – er en ofte hørt påstand i det danske kønsforskningssmiljø. Påstanden dokumenteres i publikationen *Gender Makes a Difference*, hvor en simpel optælling viser, at antallet af centertilknyttede forskere er 16, mens der er hele 115 udenfor.⁴

Tallene omfatter både fastansatte og folk i kortvarige ansættelser.

Uden at gå i mange detaljer med den historiske udvikling, kan man sige, at centrene for kvinde- og kønsforskning blev etableret i 1980erne efter pres ”nedefra” fra studerende og interesserede lærere, og ofte med et tværfagligt sigte. På grund af manglende prioritering og manglende tilførsel af ressourcer både indefra og udefra, står flere af centrene i dag ved et tidehvert. Det tidligere Cektivina i Århus har allerede fundet en lokal løsning ved sammenlægningen med Center for Europæiske Kulturstudier. Samarbejdet kan ses som en lokal mainstreaming-model, med de fordele og ulemper, som det indebærer. Sammenlægningen har på den ene side givet kønsforskerne en større kontakthoris flade indenfor humaniora, samtidig med, at den har indsnævret kønsforskningen på AAU til et humanistisk anliggende. Flere af de øvrige centre for kvinde- og

kønsforskning er for tiden inde i lignende overvejelser om, hvad der skal ske.

Spørgsmålet er for mig at se, hvordan man får den mest slagkraftige organisering og koordinering af den fremtidige kønsforskning, når man både tænker *ud fra* og *ud over* de nuværende centre og ressourcer.

Leeds universitet i Storbritannien har lanceret en interessant model, som i en lidt tilpasset form ville kunne anvendes i Danmark. I Leeds er der først for nyligt oprettet et center for kønsforskning. Initiativet til centret kom fra rektor og er altså ikke som de øvrige centre, danske som britiske, etableret nedefra. Samtidig fandtes der et tilstrækkeligt antal kvalificerede kønsforskere ved universitetet til at føre ideen ud i livet. Centrets formål er at koordinere den forskning og undervisning, som foregår blandt samtlige kønsforskere ved universitetet på tværs af fakulteter. Leeds universitet er det største i Storbritannien og antallet af tilknyttede kønsforskere er cirka 120, det vil sige omtrent lige så mange som i det samlede danske landskab. Opgaven for centret består i at organisere en samlet oversigt over undervisning i kønsforskning på hele universitetet. Uddannelser i kønsforskning kan både aflægges på MA og ph.d. niveau. MA graden opnås f.eks. ved at de studerende undervises i metode og teori indenfor kønsforskning på centrets grundkurser og derefter selv sammenstykker moduler fra alle fakulteter. De ressourcer, som

kræves for at drive centret er bl.a. en leder, en *director*, som koordinerer hele organisationen. Dertil kommer undervisere i grundkurserne, samt personale til tabulering af den udbudte undervisning. Som de selv ganske rigtigt siger, er det en billig model. Samtidig er det en model, hvor man inddrager samtlige ressourcer på feltet og hvor opslidningen i små centre undgås. Hertil kommer, at centret indgår i et regionalt samarbejde med andre universiteter i området: York og Lancashire, som har ældre kønsforskningsscentre, a la dansk model, der selv udbyder undervisning. Til centrets og regionens aktiviteter kommer møderækker, ph.d. forskermøder, og et nyt forskningstidsskrift *Feminist Theory*. Og endelig er det lykkedes forskere omkring centret at få midler til et stort anlagt forskningsprogram om velfærdsstat og køn: *Care, Value and the Future of Welfare*. Modellen kræver ansættelse af en lokal koordinator af kønsforskning ved hvert universitet eller i hver region. I Leeds er denne koordinator eller *director* stilling, tidsbegrænset til 3-5 år. Den varetages af en universitetsansat, som købes fri fra sit institut.⁵

Modellen omsat til Danmark:

- Såfremt modellen blev omsat til Danmark, kunne man forestille sig regionale samarbejder mellem to eller tre enheder: Ålborg-Århus, Syddansk, og Øresundsregionen. Af ressourcer ville det kræve ansættelse af minimum en koordinator ved

hvert universitet eller i hver region samt tilstrækkelige sekretariatsmidler til at føre den skitserede koordinering ud i livet. Det ville være oplagt at ansætte yngre kønsforskere, der kunne sikre fornyelse og kontinuitet i arbejdet. Den nye model skulle i givet fald implementeres efter aftale med de eksisterende enheder.

- Måske kunne man også knytte de aktuelle ønsker om styrkede ligestillingsenheder og ligestillingsrådgivere til denne model?
- Endelig skal modellen ses i sammenhæng med et styrket sekretariat for kønsforskning, der kan varetage overordnet koordinering, forskningsinitiering og internationalisering.

NOTER

1. Om Mainstreaming som ligestillingsstrategi, se: *Gender Mainstreaming. Conceptual Framework, Methodology and Presentation of Good Practices*. Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming. Council of Europe, Strasbourg, 1998. Med specielt fokus på forskning se: *Science Policies in the European Union: Promoting Excellence Through Mainstreaming Gender Equality*. A Report from the ETAN Expert Working Group on Women and Science. European Commission, Research Directorate-General. Bruxelles 2000.

2. Som det f.eks. fremgår i Henningsen 1999.

3. Reading 1996. Se også Martin 1997.

4. Herunder 14 forskere tilknyttet de løse enheder FREJA ved Aalborg Universitet og Kvinder på Tværs på RUC, hvor 22 forskere er tilknyttet. Se *Gender Makes a Difference*. Gender Studies at the Edge of the Millennium. Denmark 1999. Udgivet af Koordinationen for Kvinde- og Kønsforskning. Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

5. Se mappen: *Centre for Interdisciplinary Gender Studies*, der findes i Koordinationen for Kvinde- og Kønsforskning, Sociologisk Institut. KU. Øvrige oplysninger fra centrets nuværende leder Dr. Sasha Roseneil.

REFERENCER

- Aas, Gro Hanne (2000): "Forskningspolitiske (pr)øvelser – kan vi erobre de vigtige begreper?", in *Kvinder, Køn & Forskning* 2.
- Aas, Gro Hanne (1999): *Kvinforskningspolitiske (pr)øvelser*. Licentiatoppsats. Luleå Tekniske Universitet.
- Aas, Gro Hanne og Elisabeth Guldbrandsen (1996): "Hvis vi er heldige, kan det blive verre", in *Kvinder, Køn & Forskning* 3.
- Baudrillard, Jean (1982): *At glemme Foucault*. København.
- Bürger, Peter (1974): *Theorie der Avantgarde*. Frankfurt am Main.
- Crew, Jonathan (1997): "Transcoding the Worlds. Hara-way's Postmodernism", in *Signs*.
- *Gender Mainstreaming. Conceptual Framework, Methodology*

and Presentation of Good Practices. Final Report of Activities of the Group of Specialists on Mainstreaming. Council of Europe. Strasbourg, 1998.

- *Gender Makes a Difference*. Gender Studies at the Edge of the Millennium. Denmark 1999. Udgivet af Koordinationen for Kvinde- og Kønsforskning. Sociologisk Institut, Københavns Universitet.

- Giddens, Anthony (1991): *The Consequences of Modernity*. Cambridge

- Haugaard, Lis (1987): *Postfeminisme*. Arbejdsnotat 1. Cekvina.

- Inge Henningsen: "Om kvalifikationer og køn", in *Kvinder, Køn & Forskning*, 1.1999.

- Guldbrandsen, Elisabeth (1998): "Forskningspolitiske (pr)øvelser", in *Kvinneforskning* 1.

- Reading, Bill (1996): *The University in Ruins*. Cambridge. Harvard University Press.

- Martin, Bidy (1997): "Success and its Failures", in *Differences*. Vol. 9 no. 3.

- *Science Policies in the European Union: Promoting Excellence Through Mainstreaming Gender Equality*. A Report from the ETAN Expert Working Group on Women and Science. European Commission, Research Directorate-General. Bruxelles 2000.

Hilda Rømer Christensen
Koordinator for Kvinde- og Kønsforskning

Forskningspolitiske (pr)øvelser – kan vi erobre de viktige begreber?¹

Af Gro Hanne Aas

Mitt ønske er å bidra til en diskusjon om hva en forflytning fra en moderne horisont betyr når vi – kvinne- og kjønnsforskere – jobber forsknings- og institusjonspolitisk.² Innledningsvis leses Donna Haraways begrep om “situerte kunnskaper” med henblikk på å gjøres forskningspolitisk virksomt. Med utgangspunkt i denne lesningen går jeg inn på to spørsmål: Det første dreier seg om våre bilder av vitenskap, og det andre om muligheter for å reforhandle sentrale forskningspolitiske begreper med “situerte kunnskaper” som modell. Avslutningsvis retter jeg en liten utfordring til danske kvinne- og kjønnsforskere som vil bli eksperter.

Vitenskapsforståelser i endring

I nummer 2/99 av det norske tidsskriftet *Kvinneforskning*, med tema «Kjønn og religion», finner vi to artikler som inneholder følgende sitat fra 1986:

“Feminism is concerned with the shift in roles and the questions of rights that have been unjustly denied to women. But all of that, however important and essential, is secondary. The main event is epistemological. Changes in what we know are normal, changes in how we know are revolutionary. Feminism is a way to challenge the way we have gone about knowing.»³

Kunnskapsteori er i fokus i

kvinneforskning. Dette har vært tilfellet særlig fra midten av 1980-tallet og framover. Vi finner en relativt omfangsrik litteratur om kunnskapsteoretiske spørsmål og vitenskapskritikk skrevet med utgangspunkt i kvinneforskning – eller skal vi snarere bruke betegnelsen «feminist studies», da mye av denne litteraturen stammer fra USA. Diskusjonene har bl.a. gått på hvordan feminisme eller kvinneforskning utfordrer våre forestillinger om hva som er vitenskapelig kunnskap. Jeg kan ikke begi meg inn i å skulle presentere forskjellige retninger innen dette feltet. Den teoretikeren fra disse diskusjonene som har berørt meg mest på 1990-tallet, er Donna Haraway, og jeg skal forsøke å skissere noen få poenger som jeg tror kan gi oss retning i forskningspolitiske diskusjoner.

«Situating knowledges» er utviklet nettopp i en større feministisk vitenskapsteoretisk kontekst. Mer spesifikt er «situating knowledges» blitt til i diskusjoner om objektivitet i etterkant av Sandra Hardings bok *The Science Question in Feminism* (1986), jf. tittelen på den artikkelen jeg støtter meg på i framstillingen: «Situating knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective» – i norsk oversettelse «Situerte kunnskaper: Vitenskaps spørsmålet i feminismen og det partielle perspektivets forrang» (Haraway 1991/1995). Haraways artikkel har utgangspunkt i en kommentar til Harding holdt i 1987. Inspirert av de samme diskusjonene kom Sandra Harding ut med begre-

pet «strong objectivity and socially situated knowledge», som jeg har inntrykk av har fått et visst gjennomslag også i nordisk kvinneforskning (Harding 1991, 139-163). Jeg går ikke videre med Harding i denne sammenhengen, men det er et poeng at både «situated knowledges» og «strong objectivity» er utviklet gjennom reforhandlinger av et av vitenskapens honnørord – objektivitet – en bærebjelke i vår forståelse av vitenskap.

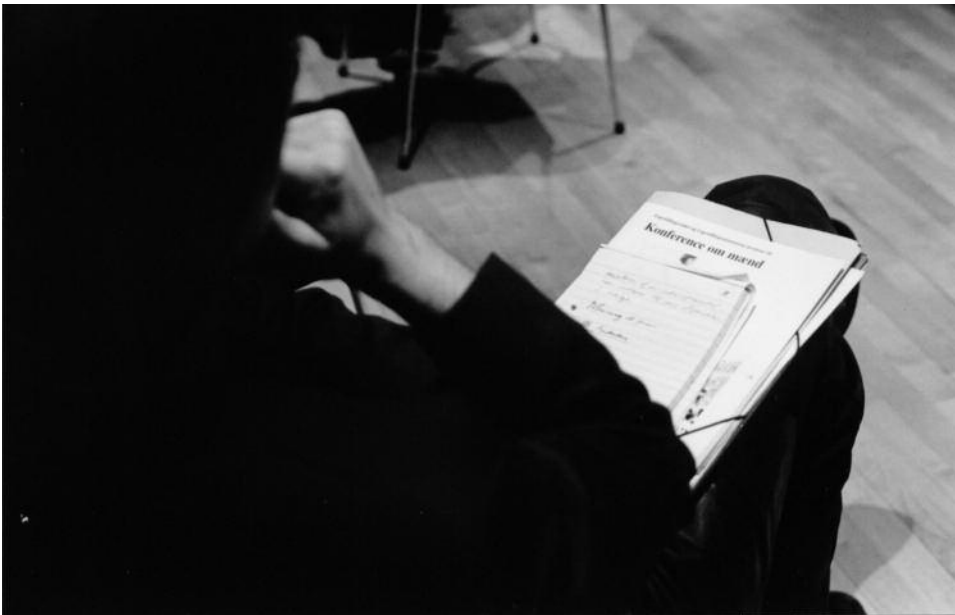
Uttrykket «situerte kunnskaper» vandrer rundt i kvinne- og kjønnsforskningstekster og har på sin vei fått mange betydninger.⁴ Følger vi Haraway dreier «situerte kunnskaper» seg om mer enn å fastslå at vitenskap er sosialt konstruert eller impregnert. Situerte kunnskaper dreier seg om en reforhandling av hva objektivitet skal kunne bety: «Vitenskapsspørsmålet i feminismen handler om objektivitet som posisjonert rasjonalitet» (Haraway 1995, 60). Et helt grunnleggende utgangspunkt er at mange feminister, Harding og Haraway inkludert, har vært utilfredse med konvensjonelle forestillinger om vitenskapelig objektivitet. Men mange, Haraway inkludert, er heller ikke komfortabel med de radikale utgavene av sosialkonstruktivisme for eksempel i visse deler av vitenskapssosiologien. Hun mener at en i denne tradisjonen lett ender i en relativisme som glir over i uforpliktende kynisme. For Haraway kan slik relativisme bli «[...] det perfekte speilbildet av objektivitetsideologiens totalisering; begge avviser innsatsene i lokalise-

ring, kroppsliggjøring og det partielle perspektivet, begge gjør det umulig å se godt» (ibid., 53). De vitenskapelige kunnskapene som kommer ut av en slik posisjon, blir for lite forankret i praksiser og materialitet, de blir for lite trofaste: «I en tid hvor alt faller fra hverandre og alt er forstilt, forsøker noen av oss å forbli normale ved å fortsette og insistere på nødvendigheten av en feministisk objektivitetsversjon» (ibid., 47).

Haraway gjenerobrer synet og blikket, som i den feministiske vitenskapskritikken har blitt tilsidesatt som maskulint.

å skulle kritiseres, kan en si at i våre konvensjonelle oppfatninger av objektivitet så dreier kunnskapsproduksjon seg om å se alt fra ingen steder og samtidig være usynlig og umerket («gudetrikset»). Dette er varemærket til det hvite, maskuline, kroppsløse kunnskapssubjektet som beskuer verden (objektet) utenfra og på avstand. Ut fra en kritikk av denne objektivitetsforståelsen, og som et alternativ, utvikles en feministisk standpunktsteori. Det er de undertrykte perspektiv som gir best kunnskap – som lokaliserte, kroppslige, merkede ser de undertrykte nedenfra, og de

jektive, forandrende beretninger om verden» (ibid., 53). Haraway vil holde på en del forhåpninger i standpunktteoriene, men problematiserer forutsetninger lagt inn i det ene blikket nedenfra. Standpunktteorien holder ikke for Haraway, den forutsetter for mye enhetlighet. For å oppfylle feministiske objektivitetskrav kreves det syn fra flere steder, fra mange posisjoner; det er de mange fortellingene som har potensial: «Sammen med mange andre feminister vil jeg argumentere for en objektivitetspraksis og -doktriner som fremmer og gir fortrinn til kontro-

Tilhører ved Kønnsforskningsfestivalen.

I mitt forsøk på å framstille noen hovedpunkter i «situated knowledges» bruker jeg derfor også synsmetaforen. Tegnet enkelt, med bred pensel og for

ser bedre enn den umerkede allseeren som ikke er lokalisert. «Undertrykte» ståsteder foretrekkes fordi de ser ut til å love mer passende, livskraftige, ob-

vers, dekonstruksjon, lidenskapelig konstruksjon, vevde forbindelser og håp om forandring av kunnskapssystemer og synsmåter. Men det holder ik-

ke med et hvilket som helst partielt perspektiv» (ibid., 54).

Viktige ingredienser i «situated knowledges» er altså lokalisering, posisjonering, situering, delvishet og partiskhet; det kreves delvise oversettelser og mye ansvar for å produsere situerte kunnskaper. «Den eneste måten å utvide synet sitt på er å være lokalisert. Vitenskapsspørsmålet i feminismen handler om objektivitet som posisjonert rasjonalitet» (ibid., 60). Når vi kjemper om hva som skal telle som rasjonelle beretninger om verden, kjemper vi om hvordan vi skal se, skriver Haraway (ibid., 56).

Og i denne sammenhengen er materialiteten i våre vitenskapsinstitusjoner og disipliner svært viktig for hvordan vi kan se.

Feministisk objektivitet betyr ganske enkelt situerte kunnskaper, skriver Haraway (ibid., 50). Vel, enkelt er det ikke å skulle arbeide ut fra dette objektivitetskriteriet; det er tankevekkende og energigivende, og det røkter ved mange av våre innarbeidede forestillinger om hva som er vitenskap.

Våre bilder av vitenskap

Og da er jeg vi ved det første poenget: Hva for slags bilde av vitenskap er det vi skaper med utgangspunkt i feministiske vitenskaps- og teknologistudier? Følger vi Haraway og hennes utgave av situerte kunnskaper bringer vi med oss det synet at all kunnskap, også vitenskapelig kunnskap, har utgangspunkt i beretninger. Men fortsett, ifølge Haraway, er ikke alle fortellinger like gode, vi kan strebe etter mer trofaste beretninger. Den svenske vitens-

kapsteoretikeren Catharina Landström er en av dem i Norden som har konfrontert oss med hvordan vi som er forankret i kritiske prosjekter (som kvinne- og kjønnsforskning) kan oppleve et slikt kunnskapssyn som et dilemma. Landström er sterkt inspirert av Donna Haraways forfatterkap i sine egne feministiske vitenskapsstudier. Og det hun særlig konfronterer oss med, er synet på at all kunnskap, også vitenskapelig kunnskap, har utgangspunkt i beretninger, fortellinger: «Vetenskapens kunnskap om virkeligheten består alltså i de berättelser som produceras och är alltid både bokstavlig och figurativ» (Landström 1998, 45). Et slikt vitenskapssyn kan lede til total relativisme, men Landström understreker at hvis vi følger Haraway og hennes utgave av situerte kunnskaper blir forankringen i praksis og materialitet utgangspunktene for å strebe etter mer trofaste fortellinger. Alle fortellinger er ikke like gode. I tråd med Donna Haraways syn dreier dette seg ikke «bare» om tekster eller beretninger; det er de betingelsene vi har å gå ut fra, og det dreier seg om fortellinger med potensial.

Landström skisserer videre hvordan kritiske prosjekter som vitenskaps- og teknologistudier og feministisk forskning kan oppleve dette kunnskapssynet som et dilemma. «Att ta till sig en förståelse av all kunskap [...] som berättelser är svært så länge den egna kritiska förmågan uppfattas som beroende av att man kan skapa 'sannare' representatio-

ner» (Landström 1998, 47).

Men det er nettopp med utgangspunkt i Haraway og situerte kunnskaper at hun redefinerer et kritisk potensial. Hvis vi tar inn over oss Haraways kunnskapsteori, skriver Landström, så blir ikke forutsetningen for kritisk virksomhet å utvikle sannere kunnskap, men å ha en mer gjennomgripende forståelse av hvordan kunnskap er situerte i en disiplinær og sosiokulturell kontekst. Det at virkeligheten kunne ha vært annerledes, er et av grunntemaene i konstruktivismen. I feministiske vitenskaps- og teknologistudier er vi opptatt av hvem sine fortellinger som blir virkelighet, og hvordan virkeligheten skulle kunne bli annerledes. Og jeg gjentar spørsmålet om hva en slik endret vitenskapsforståelse betyr når vi skal jobbe på mer overgripende nivå, som det forskningspolitiske.

Feministiske reforhandlinger

Det andre poenget som jeg vil ta opp med utgangspunkt i gjennomgangen av «situerte kunnskaper» er å spørre om det kunne være fruktbart å bruke denne reforhandlingen av objektivitet som modell, jf. tittelen på dette innlegget. Ville det være fruktbart å se på forskningspolitiske honnørord etter inspirasjon av feministiske reforhandlinger av forståelsen av objektivitet? Jeg tenker for eksempel på «forskningens frihet», «styring av forskning», «grunnforskning» og «kvalitet» og flere forskningspolitiske begrepsmessig bærebjelker. Det er også interessant å gå inn i hva for slags forskjellige

betydninger disse begrepene har innen mer konvensjonelle vitenskapsforståelser, for eksempel gjennom å konkretisere hva de betyr for oss innen kvinneforskningsfeltet. Og videre: Hva for slags innhold kunne disse begrepene få plassert innen andre vitenskapsforståelser? Vil for eksempel en forståelse av vitenskapelig kunnskap som fortellinger bringe andre dimensjoner til forskningspolitikken sentrale begreper? Et stort spørsmål er imidlertid om noen av oss i kvinneforskningsmiljøene kunne tenke oss å fremme slike diskusjoner som innspill i forskningspolitiske debatter.

Men dette har da kvinne- og kjønnsforskningen gjort...

Men er det ikke dette kvinne- og kjønnsforskningen har gjort fra sin spede begynnelse: Forhandlet om sentrale begreper og forståelser i disiplinene og feltene, og for eksempel utvidet forståelsen av hva som er vitenskap. Ut fra mine studier vil jeg imidlertid hevde at det er det *konvensjonelle* i kvinneforskningens forskningspolitiske innspill og ytringer som har vært mest slående. Min påstand er at kvinne- og kjønnsforskere som leverer glitrende analyser innen sitt eget felt blir ofte flate i begrepsbruken når det skal snakkes forsknings- og institusjonspolitikk. Jeg har i en annen sammenheng beskrevet hvordan overmot og mismot har gått hånd i hånd i norsk kvinneforskning i diskusjoner om kvinneforskningens bidrag og potensialer i såkalte integre-

ringsdebatter (Aas og Gulbrandsen 1996). Det er lett å skrive seg inn i en defensiv selvforherligelse: Kvinneforskere kan så mye bedre enn andre men blir ikke hørt.

Likestilling som åpnende forskningspolitikk?

Det bør presiseres at det ikke er mitt prosjekt å skulle utvinne spesielle forskningspolitiske standpunkter av kvinneforskning eller bidra til at kvinneforskere skulle komme fram til felles standpunkter. Hvis det var noe jeg lærte av arbeidet med *På kvinners vis*, var det å styre unna forutsetninger om enhet eller enighet mellom kvinneforskere. Samtidig mener jeg at kvinneforskningens fornyelse innen en del disipliner, og kvinneforskningens bidrag til grunnleggende diskusjoner om for eksempel grensene for vitenskapelig virksomhet, gir noen potensialer nettopp til å gå inn i de bærende, men ofte også innholdstomme, begrepene i forsknings- og institusjonspolitiske diskusjoner. Dette gjøres og har vært gjort, men det burde gjøres mer. I norsk sammenheng er det mange som for alltid vil ha med seg poengene fra Elisabeth Fürsts analyse av ansettelsesprosessene ved universitetene når de leser ansettelsesdokumenter, denne undersøkelsen forandret vår måte å se og forstå slike saker på (Fürst 1987). Et nyere eksempel er artikkelen "Om kvalifikasjoner og køn" (Henningsen 1999), hvor forfatteren kommer i konstruktivt inngrep med spørsmål om kvalifikasjoner, og også til en viss grad kvalitet. Så

det er altså ikke det at slikt arbeid ikke gjøres, men spørsmålet er hvilken plass slik virksomhet skal ha innen kvinne- og kjønnsforskningsmiljøer, og vi vil jobbe med politikken i språket når vi beveger oss ut over det som kan tolkes som interessekamp for kvinneforskning og kvinner i forskning.

Postfestivaltanker:

En annen eksperimentelle?

Fra norsk ståsted har flere enn jeg sett på dansk kvinneforskning som den mest fagkritiske og minst statsøkende i Norden. Da jeg for noen år siden registrerte at det forskningspolitiske fokuset i dansk kvinneforskning begynte å dreie seg mot likestilling ved universitetene og i forskning, var dette med både med en viss undring og en viss forventning. På denne bakgrunn var det svært interessant å følge de diskusjonene som kom opp under seminaret "Mainstreaming af kønsforskning". Og da må jeg få gitt uttrykk for følgende, som jeg synes vi ikke klarte å ta høyde for under seminaret: Når mainstreaming er på agendaen i forbindelse med vitenskapsinstitusjoner vil slike diskusjoner også inneholde spørsmål om forståelser av vitenskap.

I rammen rundt seminaret kunne en finne forhåpningen om en (gjen-)etablering av en allianse mellom politikere og kvinne- og kjønnsforskere, og slike spørsmål kom også opp etter mitt innlegg. Det jeg uttrykte skepsis til var å la det ligge en implisitt kunnskapsmessig binding til likestillingsspørsmål i en slik allianse. Skep-

sisen ble ikke svekket av diskusjonene som utspant seg under "politikerdelen" av seminaret. Jeg tolker de tilstedeværende politikerne slik at det de var interessert i å støtte var forskning for likestilling som et styringstiltak. Nå mener jeg altså ikke at kvinne- og kjønnsforskere skal sky den slags; hovedsaken er å ha en offentlig innad i kvinne- og kjønnsforskningen om hva slike allianser betyr. I en artikkel fra 1977 skiller Sven-Eric Liedman mellom tre typer anvending av vitenskap: en materiell, en ideologisk og en administrativ, og et viktig poeng er at bruken påvirker utviklingen av vitenskapene. Disse tankene kan fortsatt være aktuelle i en diskusjon om grunnlag for allianser mellom forskere og politikere. I en skepsis mot moderne forståelser av vitenskap ligger også en skepsis mot noen av de grensdragningene som skjer, for eksempel mellom politikk og vitenskap. Det er mer villedende enn oppklarende å operere med konvensjonelle grenser mellom forskning og politikk, eller vitenskap og samfunn. Beskrivelser som gis for eksempel gjennom begrep som "technoscience" reiser store utfordringer for hvordan vi tenker om vitenskap, teknologi og samfunn.

I forbindelse med den danske regjeringens satsning på integrering av likestilling i hele sitt virkefelt skal det blant annet opprettes et "vitenssenter". På direkte forespørsel fra likestillingsministeren om kjønnsforskere var villige til å stille opp som eksperter i en slik sammenheng ble det svart ja

fra i hvert fall en framtreddende kjønnsforsker (og for å si det slik: det var ingen som sa nei høyt). Men hva for slags kunnskap produserer "eksperten"? Hva er forholdet mellom vitenskap og ekspertkunnskap, for eksempel med hensyn til betydninger av autoritet?⁵

Men kanskje danske kvinne- og kjønnsforskere med sin fagkritiske forankring har spesielt gode forutsetninger for nettopp å *reforhandle* ekspertrollen? I så fall bør vi fortsatt se til Danmark.

NOTER

1. Denne teksten er en skriftliggjort versjon av min innledning på seminaret "Mainstreaming af kønsforskning", København 28. januar 2000.

2. Utgangspunktet for innlegget er mitt prosjekt "Kvinneforskningspolitiske (pr)øvelser", utført ved Avdelingen for Genus och Teknik, Luleå tekniska universitet, og publisert som licenti- atuppsats 1999: 54 *Kvinneforskningspolitiske (pr)øvelser*. Arbeidet er en slags oppfølger av et tidligere forskningspolitisk prosjekt fra midten av 1980-tallet som endte i publikasjonen *På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken* (Bermann et al 1988). Det jeg ville gå videre på var de delene av prosjektet som ikke dreide seg om den institusjonaliserte kvinneforskningens interessekamp (litt spissformulert: kampen for stillinger og penger), og følgende spørsmål ble følgelig aktuelle: Hvis vi nå skulle skrevet *På kvinners vis* om igjen, hvilke spørsmål ville vi da tatt opp, hva ville blitt hovedtema? Hvilke res-

surser ville vi ha trukket på? Svært enkelt kan en si at "På kvinners vis" befant seg innenfor en moderne forståelseshorisont, mens utgangspunktet for "Kvinneforskningspolitiske prøvelser" er at de moderne selvsaghetene er utfordret (og mer enn det).

3. Sitatet er fra Daniel McGuire: *The Moral Revolution. A Christian Humanist Vision*, San Francisco 1986, s. 122 og er sitert av Kari Elisabeth Børresen i «Kjønn og religion i Europa» og Katrine Lund Ore i «Den glemte religionsforskningen – med kjønn som viktig kategori og kvinner som viktige aktører», begge i *Kvinneforskning* 2/99.

4. Se Asdal et al. 1995 for en norsk versjon av Haraways artikkel om situerte kunnskaper, og norske kommentarartikler. Denne norske oversettelsen har vært min arbeidstekst, og jeg er følgelig påvirket av oversetternes tolkninger. Jeg synes også at Asdal og Brenna (1998) gir en god framstilling av «situerte kunnskaper».

5. Et nyttig innspill i en slik diskusjon kan være 4/1997 av det norske idéhistoriske tidsskriftet *ARR*, et temanummer nettopp om "Eksperten".

REFERANSER

- Asdal, Kristin et al (red): *En kyborg til forandring – nye politikker i moderne vitenskaper og teknologier*, TMV skriftserie 12/1995, Oslo.
- Asdal, Kristin og Brita Brenna: "Samtaler over tid" i *Kvinneforskning* 3-4/98.
- Bermann, Tamar et al (1988): *På kvinners vis – med kvinners råd. Nye perspektiver på forskningspolitikken*, Oslo.

- Fürst, Elisabeth (1988): *Kvinner i Akademia – inntrengere i en mannskultur?* Oslo.
- Haraway, Donna (1991): "Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective" i Donna Haraway: *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, Free Association Books, London (norsk oversettelse "Situerte kunnskaper: Vitenskapsspørsmålet i feminismen og det partielle perspektivets forrang" i Asdal et al 1995).
- Harding, Sandra: *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*, Open University Press, Buckingham 1991.
- Henningsen, Inge: "Om kvalifikasjoner og køn" i *Kvinder, køn & forskning* 1/99.
- Landström, Catharina (1998): "En annan vetenskap? Om att ta feministisk vetenskapskritikk på allvar" i Martha Blomqvist og Agneta Helmius (red): *En annan vetenskap? Feministiska föreläsningar om (teknikk)vetenskaper*, Uppsala.
- Liedman, Sven-Eric (1977): "Humanistiska forskningstraditioner i Sverige. Kritiska och historiska perspektiv" i Thomas Forser (red) *Humaniora på undantag?* Stockholm.
- Aas, Gro Hanne og Elisabeth Gulbrandsen: "Hvis vi er heldige blir det verre" i *Kvinder, køn & forskning* 3/96.

Gro Hanne Aas
Idehistoriker, ph.d.-stipendiat,
Göteborg Universitet